

СПЕЦІАЛЬНІ ЕКОНОМІЧНІ ЗОНИ ТА КЛАСТЕРНА ПОЛІТИКА УКРАЇНИ

КРИКАВСЬКИЙ Є. В.

доктор економічних наук

ПОХИЛЬЧЕНКО О. А.

Львів

Постановка проблеми. Для України є актуальною концепція сталого розвитку. Нестабільна економічна ситуація в країні, зовнішні загрози фінансового та економічного характеру, загострення внутрішніх економічних та соціальних проблем в регіонах, поступове виснаження природних ресурсів є тривалою характеристикою економічного життя України. Враховуючи практику країн, політика яких зорієнтована на реалізацію концепції регіонального сталого розвитку, актуальною є трансформація регіональної економіки на засадах кластерного підходу, що супроводжується поширенням регіональних та міжрегіональних кластерів.

Поступове проникнення у промислову політику ідей кластерного розвитку на рівні уряду та міністерств в Україні починається з 2000 р. (табл. 1). Однак, за десять років значних зрушень так і не досягнуто. В Україні не має жодного конкурентоздатного кластера. На фоні чималої кількості заяв щодо ініціації кластерів, реально функціонуючими кластерами стають лише поодинокі ініціативи бізнесу.

Відтак актуальними залишаються питання пошуку шляхів перетворення кластерів на дієвий інструмент регіональної політики сталого розвитку в Україні.

Аналіз останніх досліджень. Значну увагу питанням розвитку кластерів приділяють такі українські науковці: М. П. Войнаренко [2, 3], С. І. Соколенко [4, 5], а також В. І. Захарченко, В. Н. Осіпов [6], В. І. Дубницький, В. І. Ляшенко [7; 8], І. П. Булеєв [7]. Окремі аспекти цієї форми інтеграції підприємств досліджено також автором [9 – 10]. Проте, цілісної системи уявлень так і не сформовано. Відтак, концепція розвитку кластерів в Україні є розмитою, не виразною, в результаті як серед територіальних громад, так і підприємств відсутнє чітке розуміння практичної ефективності кластерних ініціатив, як на рівні суб'єктів господарювання, так і регіональної економіки.

Мета статті полягає в дослідженні бар'єрів успішної реалізації кластерної політики в Україні з окресленням реальних кроків держави у напрямку їх подолання.

Викладення основного матеріалу. В умовах України, головна роль у активізації процесів кластеризації регіональної економіки, безумовно, має бути покладена на представників владних структур. За оцінками вітчизняних і зарубіжних науковців, експертів ОЕСР, підхід, заснований на формуванні регіональних та міжрегіональних кластерів, виступає не тільки засобом досягнення цілей промислової політики, що охоплює структурні зміни, підвищення конкурентоздатності та підприємницької активності малого бізнесу, посилення інноваційної направленості, але й завдяки сприянню всебічному розвитку виробничого співробітництва,

Таблиця 1

Кроки держави у напрямі поширення ідей кластерного розвитку української економіки

Програма	Суть програми
Державна програма розвитку промисловості на 2003 – 2011 рр.	передбачає формування технологічних кластерів у пріоритетних напрямках розвитку промисловості, в першу чергу – у найбільш наукоємних і високотехнологічних областях та виробництвах, які здатні кардинально змінити економічний і науково-технічний потенціал промисловості
Постанова Кабінету Міністрів України № 1001 від 21.06.2006 р. «Про затвердження державної стратегії регіонального розвитку на період до 2015 р.»	передбачає створення науково-виробничих кластерів
Програма діяльності Кабінету Міністрів України, затверджена постановою Кабінету Міністрів України №14 від 26.01.2008 р.	визнає основними стратегічними орієнтирами економічної політики залучення ресурсного потенціалу регіонів, забезпечення розвитку їх науково-технічного і інноваційного потенціалу, створення умов для формування у кожному регіоні високотехнологічного господарського комплексу, у тому числі на кластерній основі
Проект Концепції створення кластерів в Україні, затверджений у 2008 р.	метою є визначення загальних засад створення та розвитку кластерів для забезпечення високих темпів економічного зростання та диверсифікації економіки, а також з метою створення інноваційних кластерів; заохочення об'єднання малих та середніх підприємств у ділові мережі; формування регіональних кластерів підприємств та інституцій; сприяння створенню регіональних промислових кластерів, передусім у найбільш наукоємних і високотехнологічних галузях та виробництвах, здатних кардинально змінити економічний і науково-технічний потенціал промисловості
Проект Концепції національної стратегії формування та розвитку транскордонних кластерів на період до 2015 року	спрямована на формування та розвиток транскордонних кластерів в рамках проекту німецького бюро технічного співробітництва GTZ «Програма сприяння економічному розвитку та зайнятості» та проекту ЄС «Підтримка сталого регіонального розвитку в Україні»

здійснюваного за допомогою спеціалізації і кооперування виробництва, виступає одним із ключових факторів конкурентоздатності регіонів у глобальному економічному середовищі, досягаючи цілей сталого (врівноваженого) розвитку (рис. 1).

Політика підтримки кластерів будучи частиною стратегії, спрямованої як на розвиток регіону, так і бізнесу, часто реалізується не явно, а маючи під регіональну, інноваційну, промислову політику чи політику підтримки малих та середніх підприємств. У такому випадку її вплив на розвиток кластерів перетворює їх на важливу складову загальної змішаної кластерної політики, спрямованої на підтримку кластерних ініціатив, які являють собою організовані зусилля (практичні дії), направлені на ініціацію створення кластерів у регіоні та підвищення їх конкурентоздатності за участю підприємств – потенційних учасників кластера, регіональних або державних органів влади і / або наукової спільноти [11, с. 17].

Загалом, кожна країна буде зручна для себе політику формування кластерних об'єднань та розв'язує при цьому ряд завдань, які відображають її регіональні можливості та специфіку. Одним із ключових чинників, що визначає успішність реалізації кластерної політики, є фінансування програм, які передбачають створення кластерів. Так, для Європейських країн характерним є визнання провідної ролі, насамперед, регіональних органів влади та установ у формуванні регіональних кластерів, на які покладаються завдання не тільки ініціації кластерних ініціатив, але й очолення цих зусиль, доведення їх до завершального етапу. Переважаючою формою фінансування створення кластерів у країнах ЄС є регіональні та державні субсидії, меншою мірою – приватний капітал. Це підкреслює першочергову роль держави не тільки в ініціації створення кластерів, але й у забезпеченні для цього реальних передумов.

Водночас, для України державна фінансова підтримка розвитку кластерів шляхом субсидювання є не актуальною, хоча і передбачена у проекті Концепції розвитку кластерів. Причиною є не тільки тотальна дефі-

цитність як державного, так і місцевого бюджетів, але, насамперед, необізнаність, а часто відкрита протидія у сприянні цьому процесу з боку чиновників через високий рівень корупції, низький рівень транспарентності та взаємодії із бізнесом. Як наслідок, відповідна макроекономічна політика відсутня, а відтак відсутня і локальна зацікавленість в утворенні регіональних кластерів. У поєднанні із низькою поінформованістю суспільства про кластери, відсутністю через це зацікавленості до участі в них підприємців, а також законодавчого врегулювання відносин та належного економіко-організаційного обґрунтування у бізнесу відсутні вміння упровадити ефективну модель управління кластером, відтак використання приватного капіталу також є ускладненим.

Тому очевидним є пошук нових підходів, здатних перетворити кластери з перспективної моделі на реальну для втілення у відповідності із цілями та завданнями регіональної політики сталого розвитку.

На наш погляд, ключова роль у забезпеченні підтримки кластерів повинна безумовно належати державі. Україна не є виключенням. Водночас, за відсутності законодавчого забезпечення та досконалих інвестиційно-інноваційних механізмів формування і функціонування кластерів, фінансові механізми державного регулювання їх діяльності у нас є малоефективними. Це стосується зокрема цільового фінансування, прямої фінансової допомоги, надання субвенцій, субсидій тощо. Актуальною видається така підтримка з боку регіональних та місцевих органів влади яка, насамперед, здійснюватиметься не прямо, а через цілеспрямоване формування та сприяння розвитку інфраструктурного капіталу регіону, націлене на створення умов, за яких виникнення кластерів стане логічним продовженням трансформації бізнесу у напрямку пошуку найбільш адекватних шляхів підвищення власної конкурентоздатності, а з іншого боку у формуванні та стимулюванні розвитку так званого суспільного капіталу, значення якого часто недооцінюється українськими теоретиками кластерного підходу.

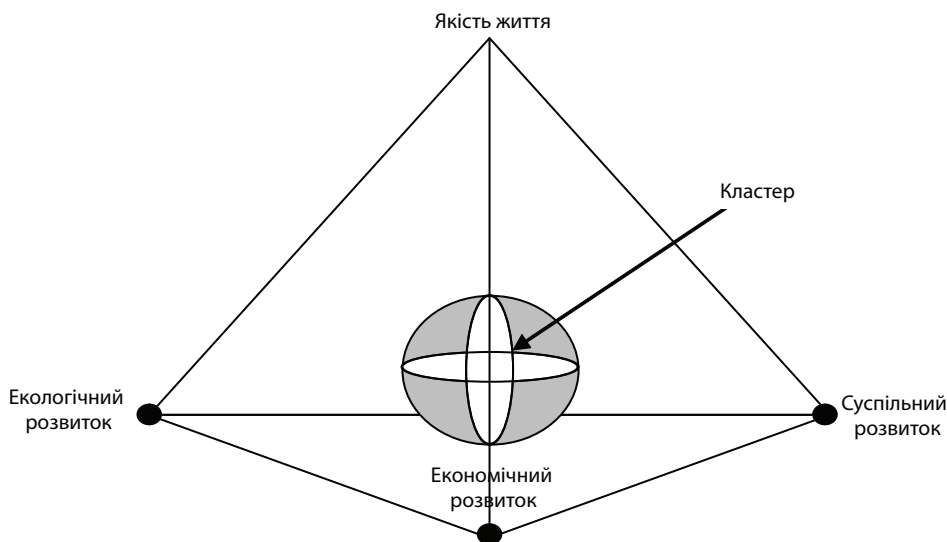

Рис. 1. Роль кластерів у сталому (врівноваженому) розвитку

На нашу думку, високим потенціалом інфраструктурної підтримки розвитку регіону з боку держави в межах реалізації кластерної політики є створення спеціальних економічних зон (СЕЗ), а також технопарків та технополісів. Розглянемо деякі основні можливості, які відкриває практика створення СЕЗ з наступною трансформацією у кластер/кластери для успішної реалізації кластерної політики в Україні (табл. 2).

Водночас реалізація потенційних можливостей, які відкриває відновлення практики СЕЗ в Україні безумовно на пряму залежатиме від того, наскільки прозорим, законодавчо врегульованим та відкритим буде цей процес. Очевидно що мова іде не про повторення практики створення СЕЗ, яка закінчилась їх повним замороженням у 2005 р. через низку зловживань часто кримінального характеру, а про якісно новий підхід, властивий практиці розвинутих країн, зокрема узгоджений зі стандартами ЄС, до якого тяжіє вже тривалий час Україна.

Окрім створення СЕЗ актуальним також є сприяння активізації створення технопарків, які стали основою зародження кластерів у США, Індії, а також наших сусідніх державах – Польщі та Росії (практика створення наукоградів). Зокрема, найбільш близькою в цьому контексті є Польща, в якій кластерна політика на перших кроках реалізації була спрямована на формування технологічних парків, в яких обов'язково повинні були створюватися промислові кластери. Також досвід Поль-

щі є корисним і з точки зору вивчення практики функціонування СЕЗ, створення яких почалось наприкінці 1990-х років в більшості випадків також на територіях непридатних для залучення інвесторів. На сучасний момент в Польщі діє 14 зон та активно розглядаються можливості та засоби перетворення СЕЗ на кластери.

Висновки. З огляду на ряд існуючих бар'єрів на шляху реалізації регіональної кластерної політики в Україні, насамперед, слабкий суспільний та інфраструктурний капітал, актуальною залишається домінуюча роль держави у цьому процесі. Водночас, з огляду на специфіку умов, в яких перебуває наша країна, використання державного капіталу для фінансування та підтримки розвитку кластерів в регіонах є обмеженим. Перспективним інструментом кластерної політики ми вважаємо відновлення практики СЕЗ та подальший розвиток технопарків та технополісів. Відтак об'єктом подальших наукових пошуків є поглиблене дослідження зв'язків, насамперед, між концепцією кластера і концепцією спеціальних економічних зон. ■

ЛІТЕРАТУРА

- 1. Карий О. І.** Стратегічне планування розвитку міста. – Львів: ЗУКЦ, 2007. – 317 с.
- 2. Войнаренко М. П.** Формування інвестиційної політики на основі інноваційних регіональних кластерів Хмельниччини // Повышение конкурентоспособности эко-

Таблиця 2

Роль відновлення практики створення СЕЗ в Україні у реалізації кластерної політики

Бар'єри на шляху реалізації кластерної політики в Україні		Можливості, які відкриває СЕЗ з наступною трансформацією у кластер/кластери для успішної реалізації кластерної політики в Україні	
		Наявність (+) / Відсутність (-)	Пояснення
Слабкий суспільний капітал	Низький рівень інформованості суспільства про кластери	-	Як правило СЕЗ та кластери розглядають як альтернативні інструменти розвитку регіонів, хоча на практиці вони можуть бути взаємодоповнюючими
	Низький рівень підприємницької культури	+	СЕЗ стимулює приплив іноземних інвестицій та вимагає імплементації іноземних стандартів в середовище підприємництва
	Несхильність бізнесу до кооперації	+	Через сприятливі умови ведення бізнесу в СЕЗ активізується підприємницька активність як в напрямку конкуренції, так і кооперації з метою підвищення конкурентоздатності
	Низька інноваційна здатність	+	Одним з головних напрямів для яких в СЕЗ передбачається преференційний режим є інноваційна діяльність
Слабкий інфраструктурний капітал	Виробнича інфраструктура	+ / -	В СЕЗ як правило передбачається спеціальний режим інвестування, що означає законодавче закріплення податкових, фінансових, митних та інших видів пільг, що в комплексі є непрямим чинником стимулювання росту інвестицій з боку бізнесу в інфраструктуру та дослідження. З іншого боку успішні СЕЗ як і кластери виступають ареалами економічного простору, де розміщуються підприємства галузей-лідерів, які у ході розвитку стають полюсами тяжіння факторів виробництва. Такі географічно сконцентровані скупчення підприємств, галузей і пов'язаних із ними процесів здатні викликати подальший розвиток економічної діяльності у всій зоні свого впливу (підлеглі фірми і території) завдяки впливу на зайнятість, підприємницьку активність, рівень виробництва, розширення попиту як на кінцеву продукцію, так і на послуги підприємств обслуговуючої сфери, розширення ринкових зв'язків між підприємствами різних галузей
	Фінансова інфраструктура	+ / -	
	Логістична інфраструктура	+ / -	
	Маркетингова інфраструктура	+ / -	
	Інформаційна інфраструктура	+ / -	
	Інноваційна інфраструктура	+/-	
	Підтримуюча інфраструктура	+ / -	
Відсутність локальної зацікавленості в створенні кластерів з боку регіональних органів влади		+ / -	У випадку досягнення поставлених завдань створення СЕЗ, насамперед щодо розвитку регіонів та виведення їх із кризового стану, у регіональних органів влади з'являться реальні стимули та компетенції у питаннях щодо впровадження кластерів

номики на основе формирования кластерной модели производства: сборник научных докладов III Международной научно-практической конференции, 16 – 17 апреля 2008г., г. Севастополь. – Донецк: Юго-Восток, 2008. – 134 с. – С. 16 – 22.

3. Войнарченко М. П. Кластероутворюючий потенціал Хмельниччини: технології та інструменти / М. П. Войнарченко, Л. А. Рибчинська // Регіони знань в Східній Європі. Монографія / [наук. ред. І. В. Бакушевич]. – Тернопіль: ТІСІТ, 2010. – 256 с. (С. 68 – 78).

4. Соколенко С. І. Інвестиційний та інноваційний розвиток Карпатського регіону – кластер лісової і деревообробної промисловості [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.sokolenko.com/clusters/58>.

5. Соколенко С. І. Сучасний економічний розвиток регіону на основі інноваційних промислових кластерів [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.sokolenko.com/clusters/51>.

6. Захарченко В. И. Кластерная форма территориально-производственной организации / В. И. Захарченко, В. Н. Осипов. – Ч. 1. Экономические кластеры как новая форма организации производства в регионе. – Одесса: Фаворит – Печатный дом, 2010. – 122 с..

7. Трансформация промышленного комплекса региона: проблемы управления развитием: монография /

[В. И. Дубницкий, И. П. Булеев, Н. Е. Брюховецкая и др.]; под общ. ред. В. И. Дубницкого, И. П. Булеева. – Донецк: ДЭГИ, ООО «Юго-Восток, Лтд», 2008. – 548 с.

8. Дубницкий В. И. Условия формирования и перспективы развития промышленных и инновационных нанокластеров. / В. И. Дубницкий, В. И. Ляшенко // Повышение конкурентоспособности экономики на основе формирования кластерной модели производства: сборник научных докладов III Международной научно-практической конференции, 16 – 17 апреля 2008г., г. Севастополь. – Донецк: Юго-Восток, 2008. – 134 с. – С. 23 – 44.

9. Похильченко О. А. Реструктуризація бізнесу – ключовий чинник підвищення конкурентоздатності підприємства та регіону / О. А. Похильченко // Вісник Хмельницького національного університету. – 2010. – №3. – Т. 1 (151). – С. 164 – 170.

10. Похильченко О. А. Інтеграційні процеси в реструктуризації промисловості регіону / О. А. Похильченко // Вісник Хмельницького національного університету. – 2008. – №6. – Т. 2 (122). – С. 181 – 184.

11. Innovation Clusters in Europe: A statistical analysis and overview of current policy support / DG Enterprise and Industry report. – European Communities, 2007. – p. 68.